

KREDIT RISKLARINI BOSHQARISH VA BAHOLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY DAVLATLARNING ILG'OR TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Alishev Sultonbek Xoliknazarovich

Jizzax viloyati hokimligi Ishlar boshqaruvchisi

sultonbekalishev05@gmail.com

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda kredit risklarini boshqarish va baholash tizimi bank faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllangan bo'lib, u risklarni identifikatsiya qilish, miqdorlashtirish, doimiy kuzatish va kamaytirishning kompleks mexanizmlarini qamrab oladi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, kredit risklarini boshqarish jarayoni bankning umumiy strategiyasi, kapitalning yetarlilik darajasi va rentabellik ko'rsatkichlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Yevropa mamlakatlari tajribasida kredit riskini boshqarishning asosiy usullari sifatida ichki reyting tizimlari (Internal Rating Based Approach), kredit skoring modellari, portfel diversifikatsiyasi hamda limitlarni belgilash mexanizmlari keng qo'llaniladi. Xususan, Polsha bank tizimi misolida chakana kreditlash sohasida riskni baholashda matematik-statistik usullar, regressiya tahlili va ehtimollik nazariyasiga tayangan metodlarning qo'llanilishi kredit portfelining mustahkamligini ta'minlovchi muhim omil sifatida baholanadi¹.

Yevropa mamlakatlari tajribasida kredit risklarini boshqarish tizimi xalqaro prudensial standartlarga, ayniqsa Bazel qo'mitasi (Basel Committee on Banking Supervision) tomonidan ishlab chiqilgan Basel II va Basel III talablariga tayanadi. Mazkur yondashuvlar bank kapitalining yetarliligini risk darajasiga bog'lash, kredit portfeli sifatini muntazam monitoring qilish hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni oldindan baholash mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan.

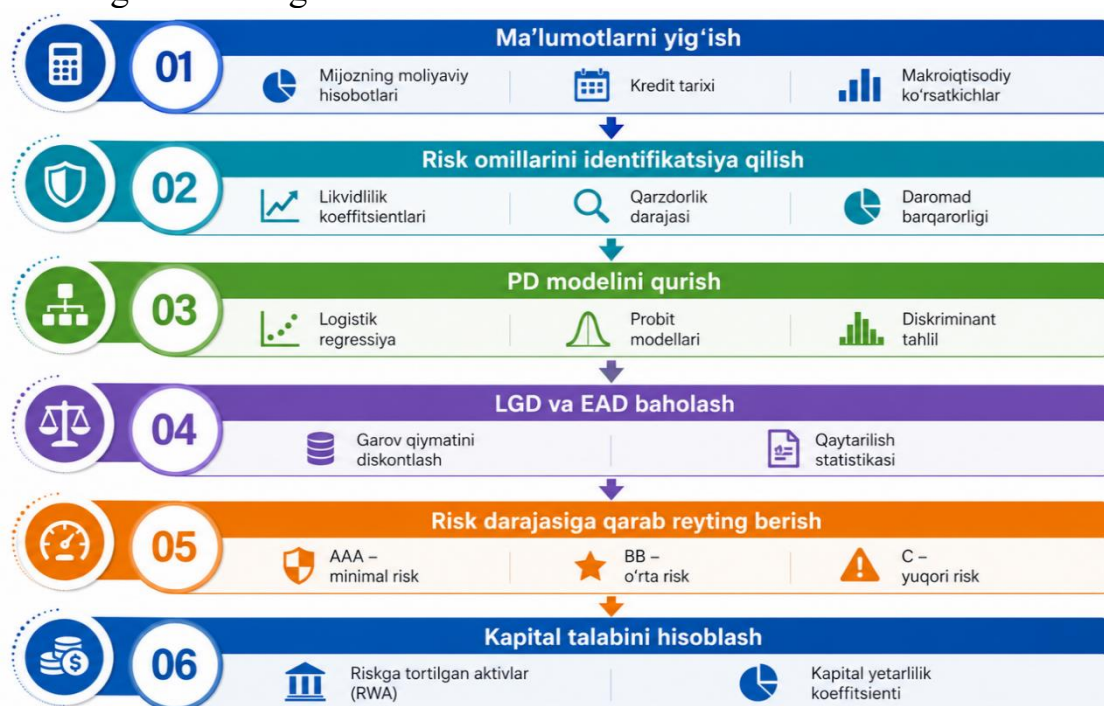
Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar amaliyotida IRB (Internal Ratings-Based) yondashuvi ham qo'llaniladi. Ushbu metod banklarga kredit riskini standartlashtirilgan ko'rsatkichlar orqali emas, balki o'zlarining ichki reyting modellari va statistik baholash tizimlari vositasida aniqlash imkoniyatini beruvchi prudensial nazorat mexanizmi hisoblanadi. Mazkur yondashuv kapital yetarliligini hisoblashda riskka nisbatan sezgir metodologiyani tatbiq etishni ko'zda tutadi va Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan Basel II hamda keyinchalik Basel III doirasida takomillashtirilgan.

IRB yondashuvi doirasida banklar kredit riskining asosiy parametrlarini – defolt ehtimoli (Probability of Default – PD), defolt sodir bo'lgandagi yo'qotish darajasi (Loss Given Default – LGD) va defolt vaqtidagi qarz miqdori (Exposure at Default – EAD) – empirik ma'lumotlar, tarixiy kuzatuvlar hamda ekonometrik modellar asosida

¹ Credit Risk Management in Commercial Banks // Polish Journal of Management Studies. – Available at: <http://pjms.zim.pcz.pl/PDF/PJMS132/Credit%20Risk%20Management%20in%20Commercial%20Banks.pdf>

mustaqil ravishda baholaydi. Ushbu parametrlar asosida kutilayotgan yo‘qotish (EL) va tartibga solinadigan kapitalga bo‘lgan talab aniqlanadi.

IRB ikki shaklda – asosiy (Foundation IRB, F-IRB) va rivojlangan (Advanced IRB, A-IRB) – qo‘llaniladi. Rivojlangan shakl banklarga barcha risk parametrlarini to‘liq holda ichki modellar asosida hisoblash imkonini beradi. Quyidagi 1-rasmda IRB mexanizmi orqali banklar tomonidan kredit risklarini aniqlash bosqichma-bosqich ketma-ketligi aks ettirilgan.

1-rasm. Kredit riskini baholash va kapital yetarliligini aniqlashning integratsiyalashgan mexanizmi (IRB yondashuvi asosida)²

Ilmiy nuqtai nazardan, IRB yondashuvi risklarni differensial baholash, portfel diversifikatsiyasining ta'sirini hisobga olish va kapitalni risk darajasiga mutanosib ravishda taqsimlash imkonini beradi. Natijada bank tizimida riskka asoslangan nazorat (risk-based supervision) tamoyili kuchayadi, moliyaviy barqarorlik va kapitalning yetarlilik darajasi yanada aniq hamda real iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda shakllantiriladi.

Yevropa tadqiqotchilari tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar kredit riskini boshqarishda kompleks yondashuvni taklif etadi: riskni faqat individual kredit misolida emas, balki butun portfel kesimida baholash zarurligini asoslab beradi. Bu esa bank faoliyatining umumiy risk profilini aniqlash va konsentratsiya xavfini kamaytirishga xizmat qiladi. Zamonaviy risk-menejment konsepsiyasiga muvofiq kredit riski quyidagi komponentlar orqali baholanadi:

- PD (Probability of Default) – defolt ehtimoli;
- LGD (Loss Given Default) – defolt sodir bo‘lgandagi yo‘qotish ulushi;
- EAD (Exposure at Default) – defolt vaqtida qarzdorlik hajmi;

Kutilayotgan yo‘qotish quyidagi formula asosida hisob-kitob qilinadi:

² International regulatory framework for banks (Basel standards). – URL: https://www.bis.org/basel_framework/

$$EL=PD\times LGD\times EAD^3$$

Ushbu model Yevropa Ittifoqi mamlakatlari banklarida, jumladan Polsha amaliyotida ichki reyting tizimlarining asosiy metodologik negizini tashkil etadi. EL bank tomonidan risklarni oldindan baholash va zarur zaxiralarni shakllantirish uchun qo'llaniladi.

Xitoy bank tizimi tajribasida kredit riskini o'lchash va boshqarish jarayonida kvantitativ modellashtirish usullari keng joriy etilgan. Tijorat banklari kredit xavfini baholashda defolt ehtimoli (PD), yo'qotish darajasi (LGD) va ekspozitsiya hajmi (EAD) ko'rsatkichlaridan foydalanadilar⁴.

Pokiston bank tizimi, xususan Balujiston hududidagi tijorat banklari misolida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kredit riskini boshqarish strategiyalarining samaradorligi nafaqat banklarning moliyaviy ko'rsatkichlariga, balki ularning institutsional tuzilmasi va ichki boshqaruv tizimining mustahkamligiga bevosita bog'liqdir. Tadqiqotda kredit riskini o'lchash va boshqarish jarayonida uch asosiy komponent – ichki nazorat, qat'iy kredit siyosati va monitoring mexanizmlarining uzluksizligi – muhim omillar sifatida ko'rib chiqilgan⁵. Kredit riskini kamaytirish maqsadida banklar diversifikatsiya, sug'urtalash, garov siyosatini kuchaytirish hamda kredit portfelini doimiy tahlil qilish kabi choralarni qo'llaydilar.

Monitoring mexanizmlari kredit ajratilgandan keyingi risklarni boshqarishning uzluksizligini ta'minlaydi. Pokistonda tijorat banklari doimiy monitoring tizimini qo'llab, qarzdorlarning moliyaviy ahvoli va to'lov intizomini muntazam kuzatadi, moliyaviy ko'rsatkichlarni qayta tahlil qiladi va erta ogohlantirish tizimlari orqali xatarlarni vaqtida aniqlaydi. Bu esa bankning kredit portfelidagi yo'qotishlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Regulyativ muhit ham kredit riskini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Pokiston bank tizimi faoliyatini State Bank of Pakistan nazorat qiladi. Markaziy bank prudensial normativlarni belgilab, kapital yetarliligi talablari va risklarni oshkor qilish standartlarini nazorat qiladi. Shu tarzda banklar nafaqat ichki boshqaruv mexanizmlari, balki tashqi regulyativ talablar yordamida ham risklarni kamaytiradi.

Empirik tahlil shuni ko'rsatdiki, kredit riskini boshqarish samaradorligi integratsiyalashgan yondashuvga bog'liq: profilaktik mexanizm (qat'iy kredit siyosati va dastlabki risk baholash), nazorat mexanizmi (ichki audit va compliance) va post-kredit monitoring (uzluksiz kuzatuv va erta ogohlantirish tizimi). Ushbu yondashuv birgalikda bankning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xorijiy mamlakatlarda kredit riskini boshqarish va baholash sohasidagi ilg'or tajriba zamonaviy bank tizimlarini samarali boshqarishning eng muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Kredit riskini boshqarish tizimi nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga, balki umumiy moliyaviy sektor xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunda markaziy rol kredit riskini miqdoriy va sifat

³ Methods and instruments of credit risk management in banks // PSSSJ. – Available at: <https://psssj.eu/index.php/ojsdata/article/view/119>

⁴ Research on Credit Risk Measurement and Management of Commercial Banks in China // BC Publication. – Available at: <https://bcpublication.org/index.php/FHSS/article/view/6131>

⁵ Impact of risk management strategies on the credit risk faced by commercial banks of Balochistan // Financial Innovation. – 2019. – Available at: <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-019-0159-8>

jihtadan baholash, portfel diversifikatsiyasi, shuningdek, stress-test va stsenariyli tahlil metodologiyalariga to‘liq integratsiyalashgan yondashuvga tegishlidir.

AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya bank tizimlarida kredit riskini baholashda matematik-statistik modellar keng qo‘llaniladi. Xususan, logistik va probit regressiyalar, diskriminant tahlil, Monte-Karlo simulyatsiyalari, shuningdek, ilg‘or mashina o‘rganish algoritmlari (Random Forest, Gradient Boosting va neyron tarmoqlar) kabi metodlar tijorat banklari tomonidan qarz oluvchilarni chuqur tahlil qilishda samarali vosita sifatida qo‘llaniladi. Ushbu metodlar yordamida banklar nafaqat mijozlarning kredit layoqatini baholaydi, balki portfeldagi yuqori riskli segmentlarni aniqlab, risklarni minimallashtirish choralari belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ilg‘or mamlakat banklari tajribasida kredit riskini boshqarish jarayoni faqat statistik yoki algoritmik modellarga asoslanib qolmaydi, balki institutsional va regulativ mexanizmlar bilan mustahkam integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi. Ichki audit, compliance va risk-menejment bo‘limlarining faoliyati, shuningdek, markaziy bankning prudensial nazorati kredit riskini samarali boshqarishning ajralmas qismlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy ilg‘or tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kredit risklarini samarali boshqarish va baholash faqat matematik-statistik modellar yoki skoring tizimlarigina emas, balki ular bilan uyg‘unlashgan institutsional boshqaruv, ichki nazorat, qat‘iy kredit siyosati, uzluksiz monitoring va regulativ talablarning yaxlit majmuasiga asoslanadi. IRB yondashuvi, kutilayotgan yo‘qotish (EL) modeli, regressiya tahlili hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar (big data, sun‘iy intellekt) kredit riskini miqdoriy jihatdan aniq baholash va prognoz qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, banklarning moliyaviy barqarorligi va kapital yetarliligini ta‘minlashda risklarni differensial boshqarish, portfel diversifikatsiyasi va stress-test mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, muvaffaqiyatli kredit riskini boshqarish strategiyasi statistik modellar, texnologik yechimlar, institutsional mexanizmlar va tartibga soluvchi standartlarning sinergiyasiga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Credit Risk Management in Commercial Banks // Polish Journal of Management Studies. – Available at: <http://pjms.zim.pcz.pl/PDF/PJMS132/Credit%20Risk%20Management%20in%20Commercial%20Banks.pdf>
2. International regulatory framework for banks (Basel standards). – URL: https://www.bis.org/basel_framework/
3. Methods and instruments of credit risk management in banks // PSSSJ. – Available at: <https://psssj.eu/index.php/ojsdata/article/view/119>
4. Research on Credit Risk Measurement and Management of Commercial Banks in China // BC Publication. – Available at: <https://bcpublication.org/index.php/FHSS/article/view/6131>
5. Impact of risk management strategies on the credit risk faced by commercial banks of Balochistan // Financial Innovation. – 2019. – Available at: <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-019-0159-8>

6. Engelmann, B., & Rauhmeier, R. (Eds.). (2006). *The Basel II Risk Parameters: Estimation, Validation, and Stress Testing*. Springer.

7. Yang, B. H., & Tkachenko, M. Modeling exposure at default and loss given default: empirical approaches and technical implementation. *Journal of Credit Risk*. (RePEc:rsk:journ1:2186497).